

Balázs Sándor
Köznapi filozófia

Gondolatok példázatokkal
IV.

VÁLTOZATOK EGY-EGY TÉMÁRA

ÉRTÉK

1. Baj, ha az érdek és az érték között kell választani.

A viszonteladásból meggazdagodott ürge és az életét a képzőművészetnek szentelő, éppen csak tengődő grafikus régi ismerősként beszédbe elegyedett. Szót követett, míg végül amolyan spekulatív vizekre eveztek. Az érdekek és az értékek viszonyára terelődött a szó. Elsőnek a műalkotások áruba bocsátására szakosodott kereskedő bökte ki igencsak földhöz ragadt, kommerciális véleményét erről a bölcséletben sokat vitatott témáról.

— Micsoda hülyeség! A minap valaki az érdek és az érték közötti választásra szólított fel. Még hogy választás! Nincs mik között. Az én szótáramban, vagy mondhatom így: a széfemben, ez a két kifejezés vagy pénzköteg elválaszthatatlanul összefonódva van elraktározva. Ki vonná kétségbe, hogy ha növekszik a raktáromban felhalmozott áruk értéke, valamelyik festmény iránt a kereslet, akkor ez, ésszerű megítélésem szerint, egybeesik saját érdekemmel. Hiszen ekképpen a továbbadás céljából vett portékámat, legyen az művészi érték, sokkal többért fogom eladni.

A művészember, a beszélgetőtársa, aki az irónját vázlat-, nem pedig leltárkészítésre használta s ráadásul filozofikus vonzalmakkal volt megátkozva, felrajzolta az ettől különböző nézőpontját.

— Parlagi módon fogalmazol. Az érdek valóban azt fejezi ki, hogy ez vagy az a valami jelentőséggel, súllyal bír, előnnyel jár valaki vagy valakik számára. Profán kifejezéssel élve: az illető vagy illetők hasznot húznak belőle. De mi lesz, ha a nyereség nem anyagi értékekben, mondjuk nem pénzben mérhető. Haszon valaminek a foganata akkor is, ha a teljesítményt elismerik, tisztelik, megbecsülik, mások élvezik. S ez nem azonos a pekuniáris ellenszolgáltatással. Az érték birtokolhatja valaminek azt a tulajdonságát is, hogy az emberek vagy közösségek számára jelentős, becses, még ha ebből senki sem húz anyagi hasznot. Például egy

igényes műalkotás egyszerűen csak tetszik, gyönyört vált ki a szemlélőben. Még ha ez az érték, vagy inkább becs, nem is azonos — a te fogalomrendszeredben — mondjuk az áru pénzben kifejezhető értékével.

A válasz nem maradt el.

— Ezzel még nem győztél meg afelől, miért fordulhat egymással szembe az érték és az érdek. Hiszen mondjuk Michelangelo Dávid-szobra lehet — miként a bölcs Kant mondotta — érdek nélkül tetsző szép műalkotás, értékes remekmű. De azért pénzben kifejezve is felbecsülhetetlen értéke van. Még ha erre a szakemberek azt mondják is, hogy csupán eszmei értéke van, senkinek sincs szándékában eladni. Gondolj csak arra: a rendkívül értékes festményeket, mondjuk szállításakor, hatalmas pénzeszegekre biztosítják. Vajon ez nem azt bizonyítja, hogy ezeknek pénzben igenis kifejezhető virtuális értékük van? A szellemi becshez is hozzátapad valamilyen elvont anyagi érték. S ekképpen a birtoklása igencsak az érdekek körébe vág.

Jött a replika.

— Most megfogtalak. Elismerted, hogy létezik egyfelől tényleges pénzérték, másfelől a művészi teljesítményeknek csak virtuális fizetési eszközben megállapítható értéke van. Éppen itt meredezik a dilemma a szellemi alkotó elé: vajon olyan műveket teremtsen-e, amelyeket a piacon el tud adni, avagy valóságos, de mégis potenciális értékeket alkosson, amelyekből belátható időn belül anyagi haszna aligha lesz. Itt vagyok én, a grafikus. Ha az anyagi haszonszerzés értelmében érdekeimet tartanám szem előtt, giccses reklámokat, választási plakátokat rajzolhatnék, jó pénzt. De én nem ezt választottam. Művészi értékeket kívánok produkálni. Még ha ez közvetlen gazdasági érdekeimnek ellentmond is. Hiszen eladni őket képtelen vagyok. Ezek után mered állítani, hogy az érdek és az érték nem fordulhat szembe egymással, nem teremthet feszültséget?

— Igen ám — fordította visszájára az érvelést a bölcséletben kevésbé, a piaci manipulációban annál inkább járatos, de a filozofálásból most valamit mégis csak kicsipegető kereskedő. — Az imént mondtad, hogy nem kevésbé érdek a megbecsülés is. Ha téged az eladhatatlan mesterművekért, mondjuk a szakkörökben, felmagasztalnak, akkor ez az érték és az érdek nem fog farkasszemet nézni egymással. Még ha ez az érdek, vagyis az elismertetettség nem is váltható be egyetlen bankban sem semmiféle valutára.

A vitát provokáló grafikusművész elgondolkodott. Vajon tényleg, egyáltalán szembefordulhat-e egymással az érték és az érdek? Nem kellene-e határesetnek tekinteni a kettő esetleges diszharmonióját? Nem volna-e jó beszúrni egy szót a vitát kiváltó mondatba ily módon: „Baj, ha az anyagi érdek és az érték között kell választani”.

Nem tudott dönteni.

2. A tárgyaknak nincs önértékük, az emberekkel kapcsolatba kerülve derül ki értékük vagy értéktelenségük.

A kávéházban egy pohár feketekávé és a szokásos konyak mellett beszélgetek. Egyikük, köznapi nyelven szólva, bölcseledni kezdett, amit akadémikus körökben filozofálásnak neveznek. Azért köznapi értelemben, mert távolról sem a rendszeralkotó bölcelet fogalomrendszerét, hanem a parlagi szóhasználatot pörgette. A viszonteladói képzettsége szintjén. Meg volt győződve róla, hogy a filozofálás nem a kiválasztottak kiváltsága, ekképpen a hályogoperáló kovács magabiztosságával mondott véleményt a világ igencsak teoretikus kötőszövetének egyik vagy másik darabkájáról. (Szövegét viszonteladásával foglalkozott.)

— Mit mind tökölödnek a magukat kevélyen filozófusoknak nevező hivatásos munkakerülők azon, mit nevezünk értéknek — kezdte délutáni pallérozatlan meditációját. — Itt van az ujjamon ez a smaragdköves aranygyűrű, ennek a zöld színéről még a vak is látja, hogy nagy érték. Mi az, hogy axiológia, vagy mi a fene, ahogyan a nagyokosok nevezik azt a micsodát, amiről semmi okosat nem képesek kiszajtolni kiszáradt agyukból. Számomra érték az a tárgy — s itt a félhomályban is villódzó ujjdíszítőjére mutatott —, amely ér valamit. S ha mennél többet ér — euróban átszámítva —, annál nagyobb érték.

Társam, aki az értéktan csínját-bínját nem a mucsai filozofálás, hanem a bölcelettudomány nívóján sajátította el, igyekezett zavarba hozni a magabiztos en détail-bölcseledőt.

— Tévedsz, ha azt hiszed, hogy valami önmagában érték. Csak akkor lesz az, ha valamilyen társadalmi nexusba kerül. Tételezzük fel, hogy a te sokkarátos ékszered egykor valamelyik őszöd birtokában volt, aki az ellenség ellen menekülve elásta, s az ujjadat most ékesítő, cifraköves karika évszázadokig ott rejtőzködött a föld mélyén, mígnem valaki rálelt. Addig, amíg nem volt senkinek a birtokában, önmagában, mint tárgy, nem volt tényleges érték. Legfeljebb potenciálisan. Lehetőség szerint ugyanis mindig birtokolta azt a tulajdonságot, hogy ha emberközbe kerül, akkor értékke módosul. De csak amikor az emberközi viszonyok objektuma — mondjuk a te tulajdonodként eladható — lett, akkor öltötte magára valóságosan, a te silány fogalmaid szerint is, az érték minőségét.

A viszonteladó bölcseledőt kissé meghökkentette ez a szakszerűnek tűnő (számára magas) érvelés, de azért nem hagyta magát.

— Zagyválhatsz nekem bármit a tárgyak — hogy is mondtad? — emberközeli, emberközi értékéről, én nagyon jól tudom, hogy az én gyűrűm mindig és minden körülmények között összehasonlíthatatlanul többet ér, mint ez a pohár víz, amelyet a konyak mellé felszolgáltak.

Erre kiitta a vizespohárpohár tartalmát, s a bölceletet hivatásosan üzökkel szembeni megvetés magabiztosságával távozott.

*

Évek teltek el. A viszonteladó tönkrement. Nem volt mit tennie, kénytelen volt beállni az Idegen Légióba. Az egyik bevetésen lemaradt a társaitól, s egymágában kóválygott a Szaharában. Szomjúság gyötörte. Zöldköves gyűrűjét, a csődbe jutás ellenére, megőrizte. Most is ott villódzott az ujján, kérkedve a gazdája által ráragasztott önértékével. S akkor eszébe jutott az egykori kávéházi beszélgetés. „Hej, ha most itt volna az a pohár víz, biz’ isten odaadnám érte a smaragdოსomat” — sóhajtott fel.

Beduinok találták meg a holttestét. Szomjan halt. A nomád banda vezére lehúzza a szerencsétlenül járt önkéntes légiós gyűrűjét — azt a tárgyat, amely eképpen új emberközi viszonyokba került —, majd mint tekintélyes értéket jó drágán eladta egy bazári árusnak.

BÜSZKESÉG, ELFOGULTSÁG

1. Ne légy büszke arra, ami nem a te hozzájárulásoddal létezik.

A kutatóintézet igazgatója magához hívta az intézmény egyik alacsonyabb beosztású munkatársát. Kíméletlenül letolta:

— Nem tesz eleget a kötelességének, felületesen végzi az önre kiszabott laboratóriumi munkát. Márpedig nekünk minden kis fogaskerekre szükségünk van. Másképpen nem érhetjük el közös célkitűzésünket. Ha egy láncszem vagy sróf meglazul, ennek ez egész munkaközösségünk láthatja a kárát. Ha viszont ön mint apró csapszeg, vagy műtyürke beleépül a nagy szerkezetbe, s ennek meglesz a bőtermő eredménye, akkor ez az egész kollektívánk dicsőségére válik. Az önére is. A végeredmény ugyanis a mi csoportos erőfeszítésünk végösszege, a mi társas erőfeszítésünk közös terméke lesz. Mi, a tudomány egyszerű szolgálói, nem vagyunk dicsekvő természetűek, elfogultaknak sem nevezhetnek minket, nem kérkedünk. Ám ami a mi, de csak a mi agyunkból pattant ki, s amit az egész tudóstársadalom elismeréssel fogad, a felett indokolt az önbecsülésünk. Miért ne: büszkeségünk. Ön a saját hozzájárulásának mértékében részese a büszkeség ilyen érzésének. De csak a hozzájárulásának arányában. Tanulja meg: mindenki csak azzal dicsekedjen, ami a saját munkájának, a maga erőbedobásának a gyümölcse. Ezúttal azonban sajnós még erről az apró részbüszkeségről is le kell mondania. Nem találtuk alkalmasnak arra, hogy továbbra is tagja maradjon a kutatócsoportunknak. Ezennel felmondok önnek. Keressen magának más foglalatosságot. Ott esetleg olyan elismerésben részesítik, amelyet a mi intézményünkben — trehány-sága miatt — nem kaphat meg. Talán valahol átélheti majd, mit is jelent, ha átjárja lelkét a saját alkotókészségével teremtett érték felett a kiérdemelt méltóságtudat.

Aki most arra gondol, hogy a kidobott kutató fejében holmi megbánás, önmarcangolás vert tanyát — téved. Éppenséggel a büszkeség árasztotta el egész

lényét. Ilyen gondolatok kóvályogtak benne: még ez a nyomorult, 155 centis, nyápic, tyúkmellű igazgató szónokol nekem összevissza a büszkeségről! Nekem, aki mindig is hiú voltam született adottságaimra. Arra, hogy nálánál másfél fejjel magasabb, 192 centis, bőre szabott bicepszű, díjbirkózó termetű Adonisz vagyok.

Az így vélekedő arra nem gondolt, hogy a születéssel kapott gének munkálkodása nem az ő érdeme. Így aligha kellene büszkélkednie ezzel.

2. Ha a büszkeség sért másokat — elpusztítja önmagát.

Fogalmi tisztázásba kezdtek. Mi valójában a büszkeség, miben különbözik a hivalkodástól, a hengegéstől. Az első véleménynyilvánító egyértelműen felmagaasztalta az emberekben felbuzgó büszkeség érzését.

— Ezt az emberi érzelmet minden megszorítás nélkül dicséretes emotív állapotnak tartom. Ha büszke vagyok valamire, ami hozzám kötődik, akkor ez ne keltsen ellenérzés másokban, akik híján vannak az engem önmegbecsülésre serkentő tulajdonságnak, tettek. Nem én tehetek arról, ha ők nem birtokolják az én büszkeségem tárgyát. Magukra vessenek emiatt. A büszkeség a szó nemes értelmében mentes a kevélykedéstől, attól, hogy valaki önmagát mindenki fölé emeli. Ez nem túltengő önimádat, hanem egyszerűen értékelmutatás, amely jóleső érzéssel tölti el az embert. Az önmaga, a sikerei felett büszke ember csak az irigyek szemében ellenszenves. Nem ő váltja ki másokban ezt a negatív pszichés állapotot. Ez a többiek gyengéiből fakad. Saját méltóságom átélését senki ne nevezze gőgnek, kivagyiságnak.

Volt azonban más vélemény is. Olyan, amely több, mint árnyalást várt el.

— Tegyük különbséget a büszkeség bensőséges, szubjektív gerjedelme és a büszkélkedés, mint kifele irányuló emberi magatartás között. Senkit nem sért, ha valaki egymagában, ellágyultan átmelegszik az önmegelégedettségtől. De mihelyt ez mások irányában külsődlegessé válik, azonnal hengegéssé torzul. Márpedig a kérkedés semlegesíti a nemes átélést, a büszkeségtudatot. Öntömjenezéssé ocsmányosítja. Mások arculcsapásává, kihívássá torzítja.

Ez az ellenvélemény feldühítette a beszélgető partnert. A visszavágás nem maradt el.

— Ön képtelen felfogni a fogalmak értelmét. Ehhez, úgy látszik, különleges szellemi képességre van szükség. S ez csak bennem van meg.

Ezzel a hetvenkedő kijelentésével megsértette vitapartnerét. Ám ugyanakkor tudatosította a másikban, hogy neki — a másik félnek — van igaza: más átélni saját, vélt vagy valós értékeink tudatát, s megint más bántó szándékkal ezt mások felé lekezeléssel kinyilvánítani.

3. Az elfogultság képlete: minden hibánk ellentmond természetünknek, minden erényünk saját természetünkéből ered.

A történész így érvelt az előadásában:

Nincs olyan nép, vagy inkább nemzet, mint a miénk. Történelmünk bizonyítja rá, hogy az erényekkel teli évszázadaink alatt mindig megcsillogtattuk bensőnk ékes gyémántjait. Hiába, ilyenek születünk, nem lehetünk mások. Amikor győzelmeket arattunk kies harcmezőkön, önmagunkat mutattuk meg a világnak. Íme, ilyenek vagyunk, bátrak, hősök, nagyra törők, ez sugárzik belőlünk. Hogy esetenként cserbenhagytuk szövetségeseinket, és számos háborút nem azon az oldalon fejeztünk be, mint amelyiken elkezdtük? S csúfolódnak velünk: „ti, amikor beléptek egy háborúba, a lövészárkot mindig úgy ássátok meg, hogy a földet mindkét oldalra kidobjátok”? Hiszen végül is miért ne lehetne, a szélfúvástól függően, hol az inneni, hol az onnani oldalt védeni. Az érdekeink diktálják ezt. Ez is előfordult, nem egy esetben. De a nagyvezéreink szájából elhangzó minden ilyen parancs: „most már ne erre, hanem arra lőj” csakis azt bizonyítja, hogy idegen hatalmak nemzetünket — egy ideig — a bensőnkéből áradó őserővel ellentétes irányba kényszerítették. Mindaddig, amíg az igazi nemzeti mivoltunk ki nem buggyant belőlünk, s fel nem ismertük, hogy a helyünk mindig a győztesek oldalán van. Nem mi hajtottunk fejet a felettünk uralkodó idegenek előtt, akiket gerinclágyító gesztusokkal kiszolgáltunk. Ez összeegyeztethetetlen a mi tősgyökeres önnönmagunkkal, népünk jellemes, behódolásra alkalmatlan karakterével. Mások, mégpedig nemzetünk jellemzilárdságával ellentétes, ellenséges erők kényszere erőszakolta ránk ezt az állapotot. A rosszindulatú történészek azt feszegetik, hogy diktátorok kerültek ki sorainkból, akik kegyetlenül kiszolgálták a népet. Nagy tévedés! Ezek nem a mi egyeduralkodóink, hanem az idegenek bérencei voltak. Népünk egyeneslelkűsége összeférhetetlen mindazzal, ami antidemokratikus. S hogy ez mennyire igaz, azt az is bizonyítja, hogy a népidegen despotákat nemzetünk örökbecsű fiai, e tüneményes náció áldozatvállalói távolították el.

Nos, tisztelt hallgatóság — fejezte be szónoklatát a történelem tudora — így kell értékelnünk dicső múltunkat.

Valaki a széksorokból megjegyezte:

— Részrehajlóan?

4. Lehetetlen — nincs teljesen kizárva — esetleg előfordulhatott — talán így volt — valószínűleg ekképpen zajlott le — minden bizonnyal így történt — kétségtelenül ez ment végbe; ezek az útjelző táblák azon az úton, amely elvezet a múltat meghamisító téveszméhez.

Történészünk minden évben írt egy tanulmányt ugyanarról a témáról. Így ment ez hét éven keresztül. Valakinek eszébe jutott, hogy összevesse e dolgozatok téziseit. Ebből kiderült, miként módosult historikusunk véleménye.

Az első év tétele. Több évezreddel ezelőtt hazánk területét az ősemberek hor-dái népesítették be. Olyan távoli idők ezek, hogy lehetetlen összekapcsolni őket a mával. Azóta rengeteg nép megfordult e vidéken. Azok, akik most itt laknak, in-nen meg onnan jöttek. Ekképpen kizárt, hogy folytonosságot lehessen kimutatni az egykori őslakók és e tájakon ma élő népek között.

A második év tézise. Nagyon csekély a valószínűsége, de halványan mégis feltéte-lezhetjük: talán a genetikai átöröklés folytán létezhet valamilyen laza permanencia az országunkban egykor itt tanyázó ősközösségi populáció és államunk mostani többségi lakossága között. Valóban nagy társadalmi jövés-menés zajlott földrészünk e cúgos zugában, de azért mindenki csak nem távozhatott el. Meg aztán mind ahányan va-gyunk, csak nem jöhettünk máshonnak. Mindig voltak ittlakók. S bennük a gének át-ültetődhetnek egyik nemzedékből a másikba. Ez még nem bizonyított, de nem zárhat-juk ki.

A harmadik év feltételezése. Előfordulhat, hogy azoktól, akik az idők ho-mályában itt tanyáztak, bizonyos szálak elvezetnek hozzánk. Végül is emberi szokások, viselkedés, gondolkodásmód nem tűnhet el nyomtalanul. Ezeket az it-teniek esetleg átörökíthették, apáról fiúra. Így amolyan homályos híd minden bi-zonnyal körvonalazódhatott távoli őseink és köztünk.

A negyedik év tantétele. Az évezredek alatt a természeti adottságok lényege-sen nem változtak meg. Így mivel a hegyeinkben-völgyeinkben, a folyóink mel-lett élők az idők kezdetétől ugyanannak a környezeti hatásoknak voltak kitéve, nagy a valószínűsége annak, hogy e környék lakói a foglalkozásuk során — mondjuk az állattenyésztésben, a hegyi legelőkön — szerzett tapasztalataikat megőrizték és átadták az utánuk következőknek. Ekképpen a folyamatosságot nagy bizonyossággal nem zárhatjuk ki a távoli korok őslakói és a mi népünk kö-zött.

Az ötödik év alap gondolata. Igen kevés a valószínűsége annak, miszerint azok, akik jóval időszámításunk előtt országunk területén éltek, nyomtalanul eltűntek volna. Ek-képpen többé-kevésbé megalapozottan állíthatjuk: beleolvadtak mai népünk-nemze-tünk testébe. Ekképpen a permanencia köztünk és e helyen lakó őseink között több mint tudományos feltételezés. Inkább félig-meddig biztos állítás.

A hatodik év főtétele. Ma már nemcsak, hogy nem tudományos hipotézis-ként, hanem egyenesen megalapozott tézisként kimondhatjuk, hogy nemzetünk ősei azok voltak, akik valaha, akár sok századdal ezelőtt, ezeken a tájakon laktak.

A hetedik év állítása. Ki kell zárunk minden más, ellentmondó feltételezést vagy hamis elméletet, s nem csak meggyőződésből, de minden kétséget kizáró tudományos tényként leszögezhetjük, hogy nemzetünk egyenes folytatója a több évezreddel ezelőtt itt gyökeret vert, egykor emberré vált őshordáknak.

Íme a forgatókönyve egy nem kitalált processzusnak, hanem másolata egy ta-pasztalható ideológiai irányvételnek.

Ráduly János

A Barcsai-ballada újabb prózaváltozata

A Barcsai-ballada legelső változatát Nagy Lajos közölte 1858-ban a *Kolozsvári Közlöny* című lapban (III. 87. sz. október 31.). Sokáig csak hét (hetes) változatban volt ismeretes, ezek a Székelyföldről (Marosszékről, Udvarhelyszékről) kerültek elő. Kis töredékét a bukovinai székelyek őrizték meg.

A hét változat egyikét Seprődi János írta le 1907. február 12-én a Kis-Küküllő menti Kibéden. Jó év múlva, 1908. március 5-én a ballada első versszakát fonográfon is megörökítette. A teljes balladát 1912-ben közölte *Marosszéki dalgyűjtemény* című kis népzenei falomonográfiájában (Ethnographia, XXIII. 1912. 229-230.).

Magam 1962-ben kerültem Kibédre, ahol magyartanárként dolgoztam. 1964. február 20-án jegyeztem le az akkor 61 éves Majlát (Pozdor) Jánostól az epikus ének újabb változatát, amely nyomtatásban 1969-ben látott napvilágot *A Barcsai nyolcadik változata* címmel (Művelődés, XXII. évf. 10. sz.). Adatközlőm az édesapjától, Seprődi egykori énekesétől tanulta. A közléssel alkalom kínálkozott arra, hogy tüzetesebben is megvizsgáljuk a közvetlen átadásból (apa — fiú) származó tartalmi-nyelvi azonosságokat és eltéréseket. A témát — filológiai alapossággal — Faragó József taglalta *A kibédi Barcsai ballada hatvan év múltán* című tanulmányában (In: *Balladák földjén*. Válogatott tanulmányok, cikkek. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1977). Idézzük egyik fontos kitételét:

„A magyar folklorisztikai szakirodalomban tudomásom szerint eddig még nem volt reá példa, hogy ugyanazt a balladát egy családban — tehát a közvetlen átörökítés fonálán — évtizedek múlva a második vagy harmadik nemzedék ajkáról is lejegyezték volna. Vagy ha történt is ilyen gyűjtés, kiadatlan maradt, illetőleg eddig még nem nyert kellő hangsúlyt balladakutatásunkban.”

1971. július 21-én Kibéden újból szembesültem a *Barcsai-balladával*: a 73 éves Majlát Józsefné Ötvös Sára énekelte el, aki számos régi stílusú epikus ének „birtokosa” volt. Sári néni társaságában több ezer órát töltöttem el, míg balladatudását kimerítettem és könyvvé szerkesztettem. A monográfia *Elindultam bosszú útra*. A kibédi Majlát Józsefné Ötvös Sára népballadái címmel látott napvilágot a Kriterion Könyvkiadó gondozásában (Bukarest, 1979). A ballada éneklésének körülményeit az énekes így vázolta: „Édesapámtól tanultam, akkoriban fújta vót sokat, mikor az emberek adták le Seprődi Jánosnak a sok éneket (...) El-el szoktam énekelni, de ritkán. Olyan keservesen fújtam, hogy még a gyermekeim se ta-
